

A HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI ELSŐ OLVASÓ NÉPKÖR MEGALAKULÁSA (1869) [1]

Írta: BEZDÁN SÁNDOR

1. Hódmezővásárhely nagy kiterjedésű határában (132 260 kat. h.) a tulajdonképpeni város 140 kat. holdon terült el [2]. 1869-ben az összlakosságból (49 153 fő) tanyán élt 16 517 fő (37,3%) [3]. Ez a települési rend már önmagában egyik akadálya volt a város fejlődésének, különösen kulturális fejlődésének.

A mezőgazdaság nagy jelentőségét Hódmezővásárhelyen a benne foglalkoztatottak száma és a mezőgazdaságilag hasznosítható határ adta. Az uradalmi földek, rétek (1847) és legelők tagosítása (1852) az állattenyésztés csökkenéséhez vezetett, bár a járatok magas száma még a vásárok nagy forgalmáról tanúskodik [4]. Növénytermesztésben a gabona és kukorica termelés dominált. A nagy vetélytársak (Észak-Amerika és Oroszország) megjelenése a gabonapiacra, a szállítási nehézségek és költségek, végül a váltakozó terméseredmények a gabonaárak nagy ingadozását és gazdasági labilitást eredményeztek már a múlt század hatvanas éveiben [5].

A kiegyezés sem országosan, sem helyben nem hozott javulást a parasztság életében. Az osztrák államadóságok egy része és a dualista rendszer kiépítésének költségei újabb teherként jelentkeztek. Az adók és adóhátralékok erőlyes behajtása és az inséges évek (főleg 1863 és 1866) az árverések sokasodásához, a parasztság elszegényedéséhez vezettek [6]. Hódmezővásárhelyen az 1858-ban földtulajdonnal bírók száma a következő tíz év alatt 4087-ről 3655-re csökkent. Ugyanakkor a mezőgazdasági segéd munkások (1739) és napszámosok (2619) együttes száma (4358) több mint kétszeresére nőtt (10 097), jöllehet a 4142 napszámos mellett az éves szolgák (5955) egy részét mezőgazdaságon kívülinek tekinthetjük [7].

A gabona őrlését szélmalomok, szárazmalomok és a tiszai malom végezték. Az első gőzmalom 1867-ben építették. Lisztből és a 400 főnyi gölöncsér (agyagiparos) által készített fazékból, tálból, korsóból stb. kivitelre is került [8]. Az iparűzők száma 1036-ról (1858) 1340-re (1869), az iparüzleti segéd munkások száma pedig 531-ről 807-re emelkedett. 1869-ben 319 kereskedelmi vállalkozót és 69 kereskedelemben foglalkoztatott munkást tartottak számon [9]. Az Alföldi Vasút forgalmába 1870 nyarán kapcsolódott be Hódmezővásárhely, így a helyi közlekedésre és kereskedelemre később hatott, mint a közvetlenül vizsgált évek [10].

A pénzügyi és hitelélet az 1868-ban 100 000 Ft alaptőkével alapított takarékpénztár és az 1869-ben alakult Önszegélyező Egylet (népbank) működésével indult [11].

A szabadelvű művelődéspolitikai szinte semmi eredményt nem tudott felmutatni Hódmezővásárhely kulturális helyzetének javításában. Méltatlan körülmények között voltak a műveltség közvetlen forrásai, az iskolák, melyek a népiskolai törvény kibocsátása után is az öt helyi felekezet fenntartásában működtek. A tankötelesek nagy része nem járt iskolába [12]. Ez a magyarázata annak, hogy 1869-ben a város lakosságának több mint fele (25 458 fő) sem írni, sem olvasni nem tudott [13].

A kultúra Vásárhelyen is azok kiváltsága volt, akik vagyonnal és szabad idővel

rendelkeztek. A lakosság nagy többsége küzdött a gazdasági felemelkedésért és politikai jogokért. Ebben a helyzetben különös jelentőségű az a tény, hogy ezek az emberek olvasóköreikben időt és pénzt áldozva fáradoztak műveltségük emeléséért.

2. Az olvasóköri mozgalom, olvasókörök tömeges keletkezése a XIX. sz. második felében, a parasztság társadalmi és kulturális törekvéseinek kerete.

Bár az első magyarországi olvasóegyletek még a XVIII. sz. végén keletkeztek, majd újabbak a reformkorban alakultak, — ezeket nem tekinthetjük e paraszti művelődési forma közvetlen hagyományának [14].

1848. március 15. után vidéken szegényebb társadalmi rétegeket tömörítő egyletek is alakultak. Sallai Pál sárbogárdi tanító ún. „két garasos olvasókört” szervezett. A kivívott szabadság mellett szükségesnek tartotta a nép műveltségének emelését is, ezért felhívta a falusi értelmiséget: kövessék példáját! [15] Az addig csak kalendáriumot forgató parasztság kezében megjelentek az újságok, rölpapok és könyvek. A néhol „subás casinónak” [16] gúnyolt körökben olvasták a kormány szolgálatában álló Magyar Népbárát c. lapot, mely fellépett „az egyenlőség és közteherviselés ferde értelmezése” miatt bekövetkezett birtokfelosztások ellen. Bár kevesebb példányszámban, de olvasták a radikális hangú néplapokat is: a Március Tizenötödikét és a Munkások Újságát. Az utóbbiban Táncsics Mihály követelte a hűbéri maradványok felszámolását, erősítve ezzel a felszabadított jobbágyok politikai öntudatát [17].

Az abszolutizmus korában az OMGE alig törődött a parasztsággal, ismeretterjesztő tevékenységet csak a nagybirtok érdekében folytatott. A bécsi udvar által 1849-ben megszüntetett magyarországi kaszinók és egyletek „feltámadása” és újabbak keletkezése csak az 1860-as évek elején következett be nagyobb számban. 1860-ban újjáalakult a hódmezővásárhelyi kaszinó is [18]. Kecskeméten, Kiskőrösön, Békésen stb. olvasóköröket hoztak létre. Céljuk az önképzés és a földművelő osztály felvilágosítása. Békésen a radikális szellemű volt hivatalnokok olvasták fel és magyarázták az újságokat, könyveket. Vezetésükkel vitatták meg az időszerű politikai kérdéseket. 1861 novemberében azonban Gróf Pálffy Mórincz magyarországi helytartó kérte a megyekormányzóktól és rendőrigazgatóságoktól a működő egyletek kimutatását. Elrendelte azon egyesületek azonnali megszüntetését, melyek nem rendelkeztek az 1852. évi egyleti törvény által megkívánt felsőbb jóváhagyással [19].

A kiegyezés körüli években ismét sok olvasókör alakult, melyekben a parasztság jelentős tömegei kapcsolódtak a politikai életbe. Az országos események megvitatása mellett, különösen a helyi gazdasági, társadalmi kérdések váltottak ki nagyobb aktivitást. Jelentős szerepet játszottak ezek az olvasókörök az 1868-as Asztalos-féle parasztmozgalom elterjedésében is. E mozgalom hatására újabb körök keletkeztek az Alföldön. Működésükről szólva a későbbi években is kísért az 1868-as év [20].

A Hódmezővásárhelyi Első Olvasó Népkör megalakulásának fontos előzménye a helyi (1866-os) és az alföldi (1868-as) parasztmozgalom.

A porosz—osztrák háború idején főleg a függetlenségi törekvések jellemezték a helyi megmozdulást, amely 1866 végén már inkább a demokratikus feladatokra koncentrált. Az eladósodott „kiszgazda” Kérdő Márton vezetésével követelték a városi közigazgatás demokratizálását, a progresszív adózást és a jövedelmek igazságosabb elosztását [21].

Bár a Kérdő-féle megmozdulást elfojtották, az akkor aktivizált parasztság hamar meghallotta a kiegyezéssel szemben fellépő „Szélsőbal” szavát. Kossuth levelei megjelentek a Magyar Újságban és a Nép Zászlójában [22], és mivel Kossuth

neve földet és szabadságot jelentő programmá vált — levelei, útmutatásai erősítették a „Szélsőbal” táborát.

A párt függetlenségi programjának támogatására demokrata köröket és kérvényezési akciókat szervezett. Az Alföldön Asztalos János kecskeméti ügyvéd tevékenysége volt a legjelentősebb [23]. A város tizedeiben olvasóköröket alakított, előadásokat és népgyűléseket tartott [24]. Cikkekben és röpiratokban is terjesztette a függetlenségi és demokratikus követeléseket egyesítő programját. Követeléseinek hangneme és a társadalom alsóbb rétegeinek megszervezése már nem találkozott a „Szélsőbal” egyetértésével. Visszhangot talált azonban a vidéki demokrata körökben. Így vált Asztalos János az 1868-as alföldi parasztmozgalom szervezőjévé, irányítójává.

Asztalos áprilisi proklamációit a kecskeméti kör tagjai juttatták el az Alföld városaiba. A mozgalomhoz csatlakozott MADARÁSZ VILMOS 4000 példánnyal *Szegedre utazott, ahol a hódmezővásárhelyi és makói parasztság vezetőivel találkozott. A demokrata körök megalakításáról beszéltek* [25].

„A hódmezővásárhelyi mozgalom vezetői Szamecz András és „igazságkereső” Kristó Ferenc voltak, akik a Nép Zászlója terjesztése és ismertetése alapján gyűjtötték maguk mögé az 1866-os Kérdő-féle parasztmozgalomban is résztvevő szegény-parasztságot. 1868. március 5-i kérvényükben a városi választmánytól *népgyűlés engedélyezését kérték*. Március 28-án pedig felhívást adtak ki a demokrata kör megalakítására. *Megkezdték az aláírásgyűjtést* is. Ezt az Asztalos-mozgalom hírei nyomán keletkezett mozgalmat a Szegedről érkezett proklamációk hatása lendítette fel. A kiáltványokat mintegy tizenöten házról-házra vitték, eljuttatták a tanyákra is. Április 13-án Kristó Ferenc házában *népgyűlést tartottak*, ahol a mozgalom vezetői a demokrata kör megalakulásának szükségességéről és az ezzel kapcsolatos tennivalókról beszéltek...” [26].

A belügyminiszter 1868. április 10-én rendeletet adott ki az Asztalos proklamációk elkobzásáról és terjesztőinek elfogásáról [27]. *Hódmezővásárhelyen 15 főt tartóztattak le*. Bizonyára köztük volt Szamecz András is. A városi tanács a belügyminiszter rendeletét felhasználva, a proklamációk terjesztésének ürügyén elfogatta a korábbi évek helyi megmozdulásainak vezetőit is [28].

Asztalos János letartóztatásával jelentős parasztmozgalom bukott el a kormányterror, a „Szélsőbal” meghátrálása és belső gyengesége következtében. *Széles körű demokratikus és függetlenségi programja később is számos olvasókör működésének vált vezérfonalává a helyi küzdelmekben* [29].

3. Az uralkodó osztály a dualista rendszer védelmében és a baloldali mozgalmakkal szemben országosan szorgalmazta „a törvény határai között helyes céllal és eszközökkel működő” ún. Deák-körök, szabadelvű egyletek, egyenlőségi körök és klerikális legényegyletek szervezését. Ezek a törekvések Vásárhelyen nem hoztak jelentős eredményt. Csak az 1860-ban újjáéledt Casino Egylet, melynek tagjai a város előljárósága és „leggazdagabb lelkes fiai”, és az Iparegylet működött az 1860-as évek végén [30].

Az Asztalos-mozgalom elfojtása 1868-ban meggátolta a helyi demokrata kör megalakulását.

Alapszabálya tanúsága szerint a *Hódmezővásárhelyi Első Olvasó Népkör* 1869. november 3-án alakult. A helyi parasztság, főleg szegényebb parasztság első önálló szervezete, nem pedig a kaszinó „kisebb testvére” volt, mint Gulyás Pál írta [31]. A különbség társadalmi bázisukat és célkitűzésüket tekintve egyaránt lényeges. *Mintául az Asztalos-mozgalom által életrekelített alföldi olvasókörök szolgáltak*.

Az Első Olvasó Népkör nemcsak címével kapcsolódott az 1860-as parasztmozgalom örököséiként fennmaradt népkörökhöz. Alapító elnöke Szamecz András közvetlen kapcsolatban volt az alföldi mozgalom vezetőivel [32]. Szegeden találkozott Madarász Vilmostal.

Szamecz András kórházi gondnok személyében, harcos tevékenységében a plebejus értelmiség helytállását kell látnunk. Valószínű, hogy éppen házánál gyűltek össze egyre gyakrabban, míg eljutottak az alakuló közgyűlésig. Első egyleti helyiségük a Mihályi utcában nyílt meg, később átköltöztek Tabánba [33].

Szamecz András alapító elnök arcképe

Az országos helyzethez hasonlóan Vásárhelyen is kevés adat maradt fenn az olvasókörök keletkezéséről. Ezért vélhette Gulyás Pál hazánk legrégebb ilyen jellegű egyesületének a helyi Első Olvasó Népkört [34]. Az élsőséget leplezetlen lokálpatriotizmussal Fejérvári idézett városismertetése is megerősíti. Az induló egyleti életről a következőket írta: „60—80 ember összeállott, telket vásárolt, hajlékot épített, mint mikor a madár fészket rak. Szerzett egy nemzeti színű zászlót és el-

énekelvén az Isten áldd meg-et, a kultúra, a hazafiság, előretörés oltárát emelte fel mindenütt, ahol így alapszabályba foglalta dolgait” [35]. Ennél az idillikus-patetikus képnél bizonyára keményebb élet jellemezte a köröket.

Az egyletalapítási adminisztrációs eljárást — az 1852. évi egyleti törvény alapján — még az abszolutizmusból közvetlenül örökölte az Andrássy-kormány. Az Első Olvasó Népkör alapító tagjai kérvényüket és az alapszabályokat négy-négy példányban a polgármesterhez nyújtották be 1869. december 31-én [36]. Ő ezen iratokat a tanács elé terjesztette, amely a rendőrőkapitányi (máskor ügyészi) véleményezés után [37] jelentette a főszolgabírónak az 1870. január 8-i ülésről: „...amennyiben ezen olvasó kör létrehozása által a szellemi fejlődés és hasznos és élvezetes társalgás czélja tüzetett ki feladatul; és a mennyiben — a folyamodvány kitétele szerint — abból a *politikai és pártérdek kérdése kizárva van*; — nem tartalmazván az alapszabályok sem semmi olyast, mi az illetet sértené, vagy rendőri vagy politikai tekintetben kifogás alá jöhetne, — arra az engedély megadható, illetőleg az alapszabályok megerősíthetők volnának” [38].

A belügyminiszter elé a Csongrád megyei alispán kezén át jutott a kérelem. Az 1870. február 22-én kelt 713/1870. sz. belügyminiszteri engedély abból a megfontolásból születhetett, hogy *egy jóváhagyott kulturális célú egyesület működése könnyebben ellenőrizhető, mint az illegális, „törvényelen” összejövetelek, mozgalmak* [39].

születi rendkörök köré vagy választmányi gyűléseket hívni
szokás.

1. §
A rendkívüli gyűlések határozatai jogerősök és érvényesek.

XII. SZAKASZ

Záró rendelkezések

48. §.

Hu az események hatástan, bármennyi körülmények között is legyenek a város köré hirtelen intézkedése az „Olvasó Népkör” feloszlatását hozni megakad, a tartózkodás egyes részben a helyi képviselő elnökségére — feltéve az országos népszavazási egylet tulajdonosa felel.

49. §.

Felozás előtt közzé kell hívni azokat, mely közzéadás feladata szerint intézkedend a tartózkodás iránt, — de mindenképpen eloszorban úgy, hogy a tartózkodás lehető legrovidebb idő alatt megkezdhesse működését.

kelt Hód-Mező-Vásárhelyen, november 3-án 1869.

Személy: *Andras* *Füg. Nemzet.*

49. §.

50. §.

Látta a magyar királyi belügyminiszter Budán, 1870. évi február hó 22-én.

Hajner Pál

51. §.

H. M. Vasárhelyi Első Olvasó Népkör Alapszabályai

A H.-M.-VÁSÁRHELYI

ELSŐ

OLVASÓ NÉPKÖR

ALAPSZABÁLYAI.

I. SZAKASZ

1. cím és székhely.

1. §.

H. M. Vasárhelyben a közönségek engedélye egy helyi városi tartózkodás alkalmat, mely „Olvasó Népkör” címmel üzemel.

2. §.

Az olvasó népkör székhelye H. M. Vasárhely.

II. SZAKASZ

Az olvasó népkör czélja.

3. §.

Czélja az „Olvasó Népkörnek” egy helyi egyesületi pontot képezni, hol az egylet tagjai nemzeti és vallási és egyéb különböző célok, mint gyakrabban összejövetelek, a közönség szociális és barátságos társalgás, továbbá a hírlapoknak olvasása által szellemi életüket megújítani tartózkodás céljait, feladatokat így elvégeznek, a a tartózkodás mint országos ügyekről tartózkodás, sajátosságok el, a a tartózkodás hírvényes levelet így folytatás magán képeket által támogatásnak.

A H.-M.-Vásárhelyi Első Olvasó Népkör alapszabályának cím- és hátlapja

A H.-M.-Vásárhelyi Első Olvasó Népkör alapszabályai kimondta, az egyesület megalakulását, meghatározta célját, szervezeti felépítését és működési rendjét [40]. A különböző helységek (Békés, Orosháza, Hódmezővásárhely stb.) köreinek alap-

szabálya csaknem megegyezett [41]. Ez elsősorban nem a közöttük levő kapcsolatnak tulajdonítható, (mint később az agrárszocialista mozgalom idején ez kimutatható), hanem a „Szélsőbal” lapjainak és Asztalos János irányító tevékenységének.

„H.-M.-Vásárhelyben a közóhajnak engedve, egy nyilvános társulat alakult, mely 'Olvasó népkör' címet vett fel.” (1. §)

„*Czélja az 'Olvasó népkörnek'* egy oly egyesülési pontot képezni, hol az egylet tagjai, nemzetiség-, vallás és rang különbség nélkül, minél gyakrabban összejöhessenek, a kölcsönös eszmecsere, és barátságos társalgás, továbbá a hírlapoknak olvasása által szellemi életüket pezsgésben tarthassák, értelmüket, felfogásukat így élésíthessék, s a társadalmi mint országos ügyekben jártosságot sajátíthassanak el, s a netalán hiányos nevelést így folytonos magán képzés által utánpótolhassák.” (3. §) Ez a célkitűzés — a műveltségi szint emelése — magában foglalta a politikai szervező tevékenység lehetőségét is. (L. 33. §)

Az *olvasó népkör tagjai* 50 kr. beiratkozási díjat és évi 3 Ft tagdíjat fizettek. Jogaikhoz tartozott a közgyűlésen, vagy azon kívül indítványokat tenni, vezetőiket választani. „Legfőbb kötelességük” pedig az alapszabályok betartása. Az alapító tagok száma és névsora nem ismeretes.

„Az olvasó népkör köz- és választmányi ülések által kormányoztatik.” (14. §)

Az évi tisztújító közgyűléseken „a közgyűlés tagjai közül mindenekelőtt *a tisztviselők választatnak meg tiikos szavazat útján*, és pedig egy elnök, pénz- és könyvtárnok, jegyző és 12 választmányi tag.” (16. §) Az évi költségvetést és minden fontosabb ügyet itt tárgyaltak.

„*Választmányi gyűlés tartatik minden hónap utolsó vasárnapján*, a választmány hatásköréhez tartozik az egylet minden néven nevezendő ügyének vezetése. — Az időközben felmerült kiadások elhatározása, hírlapok, könyvek megrendelésének eldöntése, s az alapszabály ellen vétők felett az ítélelhozás.” (22. §)

A képzés módjáról a következőket írta: „A társulat feladatához híven, minél több és jelesebb lapoknak, nemkülönben könyveknek beszerzése útján segíteni elő a tagok képzését.” (30. §)

„Az olvasási idő nyáron reggeli 6 órától esteli 9-ig, télen reggeli 8-tól este 9 óráig.” (32. §) A tényleges egyleti élet valójában, — a nyári mezőgazdasági munkák miatt — ősztől tavaszig tartott.

„Ha számosan gyűlnek össze a kör helyiségében, különösen vásár- és ünnepnapokon, egy értelmes és érthetőleg olvasó tag, nagy fenn szóval olvassa a legjobb és legújabb hírlapi cikkeket, hogy így az egy lapban írottakat többen is megismerhessék. Szokatlan kifejezéseknél, és tárgyfordulatoknál bár ki is kérhet a hallgatók közül felvilágosítást. Ezen felvilágosításnál már véleményeltérések, s nézetkülönbségek által felmerült vitáknak helye lehet a körben, mert ez által az eszmék tisztázódnak...” (33. §) A felolvasásokat nemcsak a lapok korlátozott száma tette szükségessé, hanem a nagyarányú analfabétizmus is. (L. 1. fejezet!)

A fentiek alapján is megismerhetjük az alapszabályokból az egylet demokratikus felépítését: a választott vezetőség és kezdeményező jogú tagság szerves egységét, és a műveltségben, társadalmi-politikai kérdésekben való jártasságra törekvést.

Jegyzőkönyvek és egyéb adatok hiányában nagyon hiányos kép rajzolható a kör működéséről. Ezért az induló évek jellemzésére az országgyűlési és helyi választások idején megélnékülő pártélet sajtóvisszhangját idézzük.

A „Szélsőbal” és az Asztalos-mozgalom ellentmondásos kapcsolata élt tovább az 1848-as párt (majd Függetlenségi Párt, Függetlenségi és 48-as párt) és az olvasókörök együttműködésében. Ezek az alföldi egyletek a párt biztos bázisai voltak

az országgyűlési képviselő választások idején. A mandátumok megszerzése után azonban a helyi követelések többnyire teljesítetlenek maradtak.

Az 1872. évi választásokon kiemelkedő szerepet töltött be Szamecz András, az Első Olvasó Népkör elnöke. Kapcsolatban volt Táncsics Mihállyal, akit a választás előtti héten Hódmezővásárhelyre vártak. A párt híveit Szamecz-katonáknak nevezték [42].

1872. július 1-én óriási többséggel Kossuth Lajost választották képviselővé [43]. Ez a mandátum bizonyítja, hogy a parasztmozgalmak elfojtása nem törölte el a kossuthi programba vetett hitet. A pótválasztáson Szamecz András kezdeményezésére — Németh Andor személyében ismét függetlenségi képviselőt választottak.

A Hódmező-Vásárhelyi Szemle már 1870-ben szembeszállt a baloldal aktivitásával védelmezve a dualizmus antidemokratikus berendezkedését: „A nép legalsó rétegének ...a közügyek intézésébe vonása ... gátolja előrehaladásunk amugyis lassú processusát, egy rendkívüli alkalommal megsemmisítheti mindazt, mit évtizedek fáradságos munkája szerzett” [44]. Aligha véletlen az ismételt „48-as” választási siker után a Gazdasági Egyesület lapjában, a Hód-Mező-Vásárhelyben az Asztalos-mozgalom idézése, a becsmérlő hangnem: „E tábor letudva az újjainkon számlálható kivételeket, a műveletlenséget, vagyontalanságot és az érthetlenséget tükrözé vissza” [45].

A népkör — leginkább vezetői révén — valamennyi helyi jelentőségű kérdésben hallatta hangját. Érdekes példája ennek a református papválasztási mozgalom, melynek „négy fő intézője a követválasztásnál is kiválóan tevékeny tagja volt” a baloldalnak. „Kijelentették, hogy minden áron baloldali papot választanak.” Ez a befolyás — mint mondták — a demokratikus önkormányzati jogok alapján megilleti őket [46].

A városi tisztújító közgyűlés kijelölő bizottságában is találkozhatunk Szamecz András, Révész Pál (egy később alakult olvasókör elnöke) és társaik nevével. Nyugtalanul jegyezte meg a Hódmező-Vásárhelyi Szemle, hogy „a tizenöt kijelölő közt van öt, kik annak idejében elkeseredett Asztalos-féle apostolok voltak” [47].

Mivel a provizóriumból öröklött elöljáróság vezette a várost, 1869 végén 19 baloldali polgár folyamodott a Minisztériumhoz a rendezett tanács érdekében [48].

Ezek a példák igazolják a folytonosságot a helyi közigazgatás demokratizálásáért vívott közdelemben. Elég utalnunk a Kérdő-féle bíróválasztási kísérletre, az 1868-as parasztmozgalom ilyen irányú célkitűzéseire, vagy összehasonlításul a szomszédos Orosházi Népkör tagjaira, kik szintén „beleszólást követeltek maguknak a község kormányzásába” [49].

A népkör mindennapi életét: a körülszólást és vitákat a fenti események megvilágításában kell elképzelnünk. A Népszázlóból 1875-ben 12 példány járt Hódmezővásárhelyre [50]. Természetesen a tagok olvasói voltak az induló helyi újságoknak is. Könyvtárukról nincs adatunk. A hasonló körök későbbi katalógusai szerint általában 100—200 kötetből állt az egyletek állománya.

Az első népkör kulcsszerepét abban látjuk, hogy a 48-as hagyományokat felidéző, Kérdő Márton vezette helyi parasztmozgalom valódi céljaiért a változott körülmények között változott módszerekkel tovább küzdött. Különösen fontos tényező, hogy Szamecz András elnök személyében kapcsolat létesült a helyi és az alföldi parasztmozgalom között. Amikor vereséget szenvedett a nyílt társadalmi megmozdulás, a népkör a paraszti osztályharc passzív keretévé vált: a tanulás, emberi felemelkedés békésebb otthonává is. Meg-megélénkülő tevékenységgel kapcsolódtak azonban be a függetlenségi követelések és demokratikus feladatok hangoztatásával az országos és helyi pártharcokba.

Az első népkör például szolgált sok-sok vásárhelyi olvasókörnök. 1895-ben már kb. ötven hasonló egyeslet működött itt a bel- és külterületen együttesen. Ekkor az Első Olvasó Népkörnek 61 tagja volt [51].

Az olvasóköri mozgalom belső gyengesége szervezetenként a decentralizáltság. Ennek ellenére az alföldi, különösen a viharsarki olvasókörök a paraszti osztályharc és művelődéstörténet jelentős tényezői. Az évszázados mozgalom kb. száz helyi egyesletének sorát nyitotta meg 1869-ben a Hódmezővásárhelyi Első Olvasó Népkör, amely példaadó tevékenységgel kapcsolódott az 1868-as Asztalos-féle parasztmozgalomhoz és örökségéhez.

JEGYZETEK

- [1] Az *olvasókör* kisebb társadalmi egyesület, célja ismeretterjesztő és szépirodalmi művek olvasása, esetleg megbeszélése. (Magyar Nyelv Értelmező Szótára V. Bp. 1961. 387.) Az olvasókör, olvasó népkör, olvasó egyeslet stb. elnevezésű egyesületek — a XVIII. sz. végétől a XX. század közepéig — koronként a társadalom más-más rétegeit tömörítették. A művelődési törekvések mellett gyakran kereteli voltak a tagok politikai szervezkedésének is. Ez központi kérdése az alig néhány munkából álló olvasókör-irodalomnak. KISS JENŐ, Az agrárszocialista olvasókörök történetéből (1867—1914). Magyar Könyvszemle. 1959. 2. sz., VIRÁGH FERENC, A Békés megyei agrárproletaritás és szegényparasztság köri-egyleti életéről, művelődéséről (1934—1944). Békéscsaba, 1968. 81. — Itt mondok köszönetet DR. GAÁL ENDRE egyetemi adjunktusnak értékes útmutatásaiért, és ELEKES LAJOS levéltárosnak az iratok mindenkori készséges rendelkezésre bocsátásáért.
- [2] Hód-Mező-Vásárhely ismertetése. Hódmezővásárhely. (A továbbiakban Hmv.) 1891. 20.
- [3] Hmv.-i levéltár. Népszámlálási iratok. 1869.
- [4] Hmv.-i lt. Szőlődézsma váltásíratok. 1870. 112—1877. Évente 15—16.000 db marhajárlatot adtak ki.
- [5] A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarának jelentése... az 1870—1872-ik években. Bp. 1874. Függelék. 1862—1871 között 313,2—633,5 Ft között váltakozott a búza ára.
- [6] Országos Levéltár B. M. ein. 1868—XI—1905: A pénzügyminiszter körrendeletéből (1867. május 10.): „Az egyenes és közvetett adók behajtásában a lehető legnagyobb erélyt fejtsek ki, és a közelgő termés eredményeit arra használják fel, hogy az igen felszaporodott hátralékok a lehető legcsekélyebb mennyiségre szállíttassanak le.” Idézi PÖLÖSKEI FERENC, Az 1868-as alföldi parasztmozgalom. Századok. 1956. 628. — 1863 és 1866 aszályos évek voltak. 1866. május 24-én pedig 10°-os fagy is volt. Az árverésekre l. a korabeli újságok hirdetési rovatait. Hmv.-i lt. Népszámlálási iratok. 1868. és 1869. 1869-ben 54 haszonbérő is volt Hmv.-en.
- [7] Csongrád vármegye monográfiája. (Szerk. CSÍKVÁRI ANTAL.) Bp. 1938. 37.
- [8] Hmv.-i lt. Népszámlálási iratok. 1858. és 1869. A kisiparosok részletes megoszlására és gazdasági erejére nincs adatunk. A kereskedelemben foglalkoztatottak évtizedes gyarapodása 180 fő.
- [9] VÖ. ASZTALOS KATALIN, Hódmezővásárhely. Közlekedés. (Kugotowitz Károly emlékkönyv.) Szeged. 1939. 397. 1869-ben még egyetlen műút sem volt a városban.
- [10] KIRÁLY SÁNDOR, A H.-M.-Vásárhely Népbank 25 éves fennállásának rövid története és fejlődésének kimutatása. 1873—1897. Hmv. 1898. és Hódmező-Vásárhelyi Szemle. (Szerk. GARZÓ IMRE) Hmv. 1870. 86—88. A gazdasági-társadalmi helyzet ismertettét mozzanatai is érthetővé teszik az itt olvasható megállapítást: „A cselédség és napszámosok az itt eddig uralkodó szokások és gondolkodásmód szerint a pénzintézetektől úgy is mint betevő, úgy is mint kölcsönvevő távol marad.”
- [11] Részletes kimutatás hiányában — jelzésképpen —, csak a tanyai református gyermekekről közlünk néhány adatot: Az 1869/70-es tanévben elemi mindennapi iskolába kellett volna járni 1725-nek — és járt 101. Az ismétlő iskolának 1111 tankötelese volt, de tanulója egy sem. (Hód-Mező-Vásárhely. 1872. április 21. II. évf. 16. sz. SZEREMLEI S.[ámuel], Állítsunk tanyai iskolákat!
- [12] Hmv.-i lt. Népszámlálási iratok. 1869. Kimutatás Hmv. város össznépességéről műveltségi állapot szerint.
- [13] A korai, értelmiségi olvasókörökben is folyhatott politikai tevékenység. A Budai Olvasókör alapító tagja volt Hajnóczy, Szentmarjai és Verseghy. VÖ. Könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. (KOVÁCS MÁTÉ szerk.) Bp. 1963. 295.
- [14] Pesti Divatlap, 1848. 27. sz. 741—3. *Sallai Pál*: Két garasos olvasókör a népnek.
- [15] Pesti Divatlap, 1848. 10. sz. 318—319. Védelmébe veszi a zentai kört, „mely bizony nem

- érdemli meg a visszahatást s ingerszülő czímet, mert becsületére legyen mondva, nem tivornya, hanem olvasás céljából alakult.”
- [17] KOVÁCS MÁTÉ i. m. 633. A Magyar Népkörök 2719, a Március Tizenötödike 733, a Munkások Újsága 738 példányban jelent meg az egyik kimutatás szerint. A Munkások Újsága 1848. április 2-án indult. Forradalmisága és egyházellenessége miatt a kormány 1848 végén betiltotta.
- [18] Hmv.-i lt. Elnöki iratok. 1895. 33—67. sz. Kimutatás a működő egyletekről. A helyi Casinó Egylet 1860-ban alakult újjá, de alapszabályát csak 1889-ben (II 687-VII. Bm. sz.) hagyták jóvá. Elődje 1844-ben alakult Hódmezővásárhelyi Kör címen.
- [19] Munkások és parasztek mozgalmi Magyarországon (1849—1867). (SASHEGYI OSZKÁR szerk.) Iratok. Bp. 1959. 356—363. p.
- [20] Vö. BALOGH ISTVÁN: A paraszti művelődés. A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848—1914. Tanulmányok. II. köt. Szerk. SZABÓ ISTVÁN. Bp. 1965. 554. és Békés. 1870. február 7. SÍPOS SOMA: A népkörökről.
- [21] A Kérdő Márton-féle parasztmozgalomról a következő művekben olvashatunk: Földmunkás és szegényparaszt mozgalmak Magyarországon 1848—1948. I. köt. Szerk. PÖLÖSKEI FERENC és SZAKÁCS KÁLMÁN. Bp. 1962. 77—8.; Parasztságunk a Habsburg önkényuralom korszakában 1849—1867. Szerk. SÁNDOR PÁL. Bp. 1951. 184. SASHEGYI OSZKÁR i. m. 464—6.
- [22] Az így közhasználatú lapcím pontosan: Szabadság mint a nép zászlója.
- [23] Az Asztalos-féle mozgalom feldolgozásai: PÖLÖSKEI FERENC: Az 1868-as alföldi parasztmozgalom. Századok. 1956/1—2. sz. (vagy uő. Földmunkás és szegényparaszt mozgalmak... i. m. 80—106.); KRAJNYÁK NÁNDOR, Az Asztalos-féle parasztmozgalom Kecskeméten. Kecskemét. 1961. (Népkutató Füzetek 6.) Az előbbi mű alapján tárgyaljuk a mozgalom és Hmvhely kapcsolatát.
- [24] Tized a város közigazgatási egysége volt a kerületi tagolás előtt.
- [25] Madarász Vilmos Madarász László fia volt. A kiegyezés után hazajött, vándor színészként megismerte a nép helyzetét. A Kiskunfélegyházi olvasókörök szervezésével csatlakozott az Asztalos-mozgalomhoz. Vö. PÖLÖSKEI FERENC i. m. 645.
- [26] Uo. 646. A kiegyezéssel szintén elégedetlen iparosokat és módosabb gazdákat tömörítő Iparegylet a mozgalom ellen fordult. Olvasótermünkéből kitiltották a Nép Zászlóját is. Vö. GARZÓ IMRE i. m. 156.
- [27] Szegedi Híradó. 1868. április 16-án ismertette a belügyminiszter rendeletét.
- [28] PÖLÖSKEI i. m. 650. és Hmv.-i lt. FEJÉRVÁRI JÓZSEF kézírata: Vásárhely története családok tükrében. Érdekes arcképek. Szamec Andrászt „egy alkalommal (vezető szerepét figyelembe véve valószínűleg 1868-ban — BS.) Török Bálint el is fogatta izgatás címén és lezáratta.”
- [29] L. [20] jegyzetét!
- [30] Hód-Mező-Vásárhely, 1873. január 18. A Kaszinónak ekkor 228 tagja volt, de helyiségeit és könyvtárát alig használták évente ötvenen. Tagságuk fenntartására azonban mindannyian megfizették a 8 Ft tagsági díjat. — A Deák-párt helyi szervezete is csak 1872-ben jelentkezett alapszabállyal. (Uo. 1872. december 5.) Az Iparegylet 1867-ben alakult. Hatósági engedélyt 1875. augusztus 6-án 38 168. sz. alatt nyert. Belőle vált ki 1884-ben a Gazdasági Egylet. Hmv.-i lt. Elnökségi iratok. 1895. 3367.
- [31] GULYÁS PÁL, Népkönyvtári címjegyzék. Bp. 1910. MKOT. 20.
- [32] Csongrád vármegye monográfiája. i. m. 41.
- [33] Hód-Mező-Vásárhely, 1872. április 21. A hírekben olvashatjuk, hogy ifjú Szamec Andrásnál volt egy egyesület helyisége. Hmv.-i lt. 1895. 3397. 1895-ben helyiségük a III. ker. Pálffy u. 22. sz. alatt volt. A Mihály utcát (ma Dózsa György u.) Fejérvári József (i. m. 41.) említi.
- [34] GULYÁS PÁL i. m. 20. Békés megyében már korábban is működtek olvasókörök. (Vö. 2. fejezet!)
- [35] Csongrád vármegye monográfiája i. m. 48.
- [36] Hmv.-i lt. Iktatókönyv 1869. Letétbe került egy-egy példány a Belügyminisztériumban és a helyi levéltárban. A kör is kapott vissza jóváhagyott alapszabályt, melyet anyagi erejéhez mérten sokszorosított is.
- [37] Hmv.-i lt. eln. 1870—897 (130). A főkapitány körültekintően vizsgálta a tagok szándékát. Javasolta a megyéhez küldeni az alapszabályt, hogy azt a belügyminiszternek „tudomás és megerősítés végett felterjeszteni méltóztassék!” Az olvasókörök terjedésében ugyanis „az olvasási és tanulási ösztön ébredését, s így kulturális célpontot látván, szíves készséggel ajánlja ennek megerősítését.”
- [38] Hmv.-i lt. Törvényhatósági ügyiratok. 1870. 22. sz.
- [39] Hmv.-i lt. eln. 1895. 3367. sz.
- [40] Hmv.-i lt. Olvasóköri iratok. A H.-M.-Vásárhelyi Első Olvasó Népkör alapszabályai. Hmv. 1870.
- [41] VIRÁGH FERENC i. m. függelékében több alapszabályt közölt. A Magyar Újság is közölt alapsza-

- bályokat. Vö. GARZÓ IMRE i. m. 195. „Az egyletek kész minták után alapszabályokat szerkesztenek, magukat szervezik.”
- [42] Hód-Mező-Vásárhely, 1872. június 30. Hírek és Uo. 1872. július 2.
- [43] Uo. Kossuth Lajos 1171, Kovács Ferenc 513, Teleszky 210 szavazatot kapott.
- [44] CSUKÁS BENJÁMIN, Községi élet Csongrád megyében II. Hódmező-Vásárhelyi Szemle i. m. 42.
- [45] Hód-Mező-Vásárhely, 1872. július 7. Simonyi Ernővel szemben írta: „Az Asztalos-féle lázító proklamációk terjesztésében oly buzgó volt, legjobban tudja mi kell a népek, mert az utána indult.”
- [46] GARZÓ IMRE i. m. 102—3. és 114. A városi és egyházi előjáróság önállóan akarta betölteni a megüresedett református papi állást. Előbb 508, majd 1800 aláírást gyűjtöttek a választás mellett, melynek kimenetelét nem ismerjük.
- [47] Uo. 112.
- [48] Uo. 108. Törvényhatósági jogot az 1873. XIII. tc.-kel nyert a város.
- [49] SZABÓ FERENC: A kiegyezéstől az első világháborúig. Orosháza története I. (Szerk. NAGY GYULA) Orosháza, 1965. 406.
- [50] Csongrád vármegye monográfiája. i. m. 9.
- [51] Hmv.-i lt. T. ü. 1870. 263. sz. Ügyészi jelentés: „Az Újvárosi Olvasó Egylet alapszabályai átvizsgáltván, ... miután a második tizedben hasonló alapszabályok mellett egy kisebb „népkör” már fennáll, ezen már helybenhagyott alapszabályoknak az V.-ik tizedben alakítandó hasonló népkörre való kiterjesztését” — nem ellenzi. L. még Hmv.-i lt. eln. 1895. 3367. sz.

СОЗДАНИЕ ПЕРВОГО ХОДМЕЗЁВАШАРХЕЙСКОГО НАРОДНОГО ЧИТАТЕЛЬСКОГО КЛУБА (1869)

Ш. Бездан

Знакомя с созданием клуба, автор освещает вопрос о народных читательских кружках, мало разработанных в исторической литературе. Он представляет общее экономическое и культурное положение города, традиции читательского движения и стремления альфёльдских крестьян в конце 1860-х годов. Он показывает роль местных руководителей крестьянского движения в создании Первого Народного Читательского Клуба. После цитирования главных пунктов устава он познакомит нас с деятельностью упомянутого клуба на выборах депутатов, в местной общественной борьбе и с деятельностью его в области просвещения, а в конце автор оценивает работу кружка.

GRÜNDUNG DES ERSTEN LESEVOLKSVEREINS IN HÓDMEZŐVÁSÁRHELY (1869)

von
S. Bezdán

Der Autor behandelt mit Hilfe der Darlegung des im Titel angezeigten Vereins die in der historischen Literatur wenig berührte Frage vom Verein. Er stellt die allgemeine wirtschaftliche, gesellschaftliche und kulturelle Lage der Stadt, die Traditionen der Lesevereinsbewegung und die Bestrebungen der Bauernschaft von der Tiefebene am Ende der 60-er Jahre zur Schau. Die Rolle der örtlichen Leiter der Bauernbewegung bei der Gründung des Ersten Lesevolksvereins wird vor ihm dargelegt. Nachdem er die wichtigsten Punkte des Statuts zitiert hat, führt er die Tätigkeit des angebenen Vereins in den Parlamentswahlen, in den örtlichen Gesellschaftskämpfen und auf dem Gebiet der Kultur vor, zum Schluss wird von ihm die Wirksamkeit des Vereins bewertet.